

СЕМАНТИКА ТВІРНИХ ОСНОВ ПРИЗВИЩ ЖИТЕЛІВ МІСТА КРЕМЕНЧУКА

Найголовнішим засобом офіційної ідентифікації родини в суспільстві є прізвище – «додаване до власного імені (або власного імені і назви по батькові), спадкове, незмінне офіційне родинне найменування» [6, 88]. Антропонімний клас прізвищ – явище нового часу. Немає єдиної думки щодо часу його виникнення. Багато мовознавців, зокрема П. Чучка, М. Худаш, Ю. Редько, вказують на те, що до XIX ст. семантичне значення терміна відрізнялося від сьогоденного розуміння. Первісно воно означало прізвисько або додаткове неофіційне іменування, яке виконувало денотативну функцію – називало конкретну особу, а також конотативну функцію – вказувало на якусь особливість носія. На теренах України як спадкова родова назва остаточно вони закріпились у середині XIX ст.

Прізвище, що має всі ознаки, функціонує на фонетичному, морфологічному, словотвірному, синтаксичному рівнях мовної системи. Поруч із цим, дослідження структури, історії та походження прізвищ подає уявлення про історичне минуле народу, його психологію, культурне надбання, а також дає цінну інформацію про історію мови народу. Проте прізвища не виражають лексичного значення. П. П. Чучка називає прізвища «типовими асемантичними знаками» [7, 5]. Воно має денотативний характер і *виконує номінативно-ідентифікаційну функцію* – служить лише для розрізнення, для розпізнавання родини або особи, що має пряме відношення до певної родини. Але варто зазначити, що прізвище має етимологічне значення.

Клас прізвищ як складник антропонімної системи ще здавна привертав увагу ономастів. Маємо ґрунтовні лінгвістичні студії, присвячені дослідженням прізвищ в синхронічному та діахронічному аспектах, зокрема, це праці В. О. Горпинича, Р. Й. Керсти, Ю. О. Карпенка, І. Д. Сухомлина, Ю. К. Редька, М. Л. Худаша, П. П. Чучки.

На сучасному етапі розвитку вітчизняної ономастики велика увага прикута до досліджень антропонімії окремих регіонів. На сьогодні маємо здобутки у вигляді статей і монографій, що висвітлюють питання антропонімії певних територій (Бойківщина, Верхня Наддністрянщина, Гуцульщина, Закарпаття, Кіровоградщина, Лубенщина, північна Тернопільщина, північне Лівобережжя, північна Донеччина, Полтавщина, та ін.). Проте є ще чимало регіонів України, в яких не зібраний антропонімійний матеріал. Антропонімія міста Кременчука Полтавської області, зокрема дослідження твірних основ прізвищевих номінацій, ще не вивчалась, і це зумовило вибір теми даної роботи.

Метою дослідження є лексико-семантичний аналіз прізвищ жителів міста Кременчука Полтавської області. Для досягнення цієї мети було сформульовано такі завдання: 1) ознайомитися з ґрунтовними працями українських ономастів, які розглядали дану проблему, описати поняття «прізвище», визначити особливості цього антропонімного класу, розглянути існуючі класифікації прізвищевих антропонімів; 2) скласти список прізвищ жителів міста, класифікувати їх і зробити кількісні підрахунки; 3) проаналізувати прізвища з

погляду їх мотивації, визначивши семантику твірних основ, розкрити роль і значення різних класів відонімної та відапелятивної лексики у формуванні прізвищ, виявити склад християнських та слов'янських автохтонних імен, наявних у антропоосновах; 4) визначити основні лексико-семантичні групи твірних основ проаналізованих прізвищ (у межах групи назв відапелятивного походження).

Об'єктом дослідження обрано сучасні українські прізвища м. Кременчука – індустріального центру Полтавщини з багатовіковою історією, а предметом – особливості семантики твірних основ прізвищ. *Мовний матеріал* складають прізвища жителів міста Кременчука, джерельною базою якого послуговували списки надані Пенсійним фондом і РАЦС м. Кременчука, а також інформація подана в телефонних довідниках (за 2013 – 2014 рр.). В результаті цього було відібрано, проаналізовано та описано 1392 прізвища. Всі оніми є чоловічими.

У сучасному мовознавстві досі є актуальним дослідження семантики твірних основ прізвищ. Одним із дискусійних моментів, що потребує більш детального вивчення є питання щодо класифікації цих антропонімів з погляду на семантику твірних основ, тому що існує потреба у створенні універсальної класифікації. Ґрунтуючись на дослідженнях українських ономастів, у працях яких висвітлена проблема класифікації антропонімів за семантикою прізвищевих основ (Б. Б. Близнюк, Г. Є. Бучко, Л. О. Кравченко, Г. Д. Панчук, В. Д. Познанська, С. В. Шеремета та ін.), у даній роботі будемо розподіляти матеріал на: 1) прізвища, в основі яких відображено онімну лексику; 2) прізвища відапелятивного походження. Відонімні прізвища становлять 41%, у той час як відапелятивні утворення – 59% від усього зібраного матеріалу.

У межах групи відонімних прізвищ виокремлюємо ті, які походять від власних особових назв (відіменні, вони становлять 77,3%) і ті, які у своїх основах відображають топоніми (відтопонімні утворення становлять 22,7%).

Відіменні прізвища становлять собою численну групу, об'єднуючи 440 досліджуваних одиниць. Ю. К. Редько вказує на шлях виникнення такої групи прізвищ: «Коли виникла потреба у розрізненні людей, що мали однакові імена, а згодом у створенні постійних прізвищ, то першою базою для їх створення стали саме імена – переважно батька, матері або діда» [4, 9].

В основах таких антропонімів знайшли відображення імена церковно-християнського походження (402 прізвища – 91,4%): наприклад, старосєврейські – *Абрам* > *Абраменко, Абрамович, Михайло* > *Михайленко, Михайлик*; грецькі – *Андрій* > *Андрійченко, Андрійчук, Кузьма* > *Кузьминський, Кузьмук*; латинські – *Мартин* > *Мартиненко, Мартинчук, Омелян* > *Омельченко, Омельчук*; а також слов'янські автохтонні (38 номінацій – 8,6%): *Бажан* > *Бажанкін, Бажанов, Бажанок, Борислав* > *Борисевич, Борисов, Борисовський, Борисюк, Ждан* > *Жадей, Жданенко, Жданюк, Ярослав* > *Ярош*. Л. Л. Гумецька вказує, що «в період творення прізвищ особовими іменами виступали як церковно-християнські, які увійшли в побут українців з уведенням християнства, так слов'янські автохтонні імена. Після християнізації календарні імена почали витісняти автохтонні, пройшовши адаптацію» [1, 114–116]. Це явище можна пояснити впливом церкви на суспільство. Простежується, що головна роль у творенні українських прізвищ належить чоловічим канонічним (християнським) іменам (наприклад, *Аганітов, Артеменко, Науменко, Романець*). Лише 12 прізвищ мотивовані жіночими іменами (*Василина, Василенко, Васишин, Васищенко, Оленін, Оленич, Оленченко, Оленюк, Наталенко, Наталушко, Ульянов, Ульяновченко*).

Іншою суттєвою базою для творення прізвищ називаємо топоніми та етніміми. У дослідженні маємо 129 прикладів прізвищ такого типу. У їх основі відбиті ойконіми, катойконіми, гідроніми, ороніми та хороніми. Наприклад: гуцул > *Гуцал, Гуцалюк, Гуцул, Гацулюк, Гуцуляк*, лях > *Ляхненко, Ляхов, Ляховець, Ляховий, Ляховицький*, житель Полтави > *Полтавець, Полтавський, Полтавцев, Полтавчук*, м. Коломия > *Коломиць, Коломоєць, Коломойцев*; р. Дон > *Доненко, Донченко, Донський, Донець, Донцов*.

Клас прізвищ дає підстави говорити про народну основу прізвищевої системи, яка відтворює побут, культуру й духовну спадщину українського народу. Усі аспекти матеріальної і духовної культури якнайкраще відбивають назви, мотивовані апелятивною лексикою (823 назви). Тому поряд з антропонімами відонімного походження виокремлюємо ще один шлях походження прізвищ.

Апелятиви, відбиті у твірних основах жителів м. Кременчука, репрезентують дві різні категорії назв: 1) прізвища, мотивовані особовими апелятивами, або категорія *nomina personalia* (52,6%), 2) твірні основи прізвищ є неособовими назвами, або *nomina impersonalia* (47,4%). П. П. Чучка зазначає, що ці категорії потрібно розмежовувати, досліджуючи і розглядаючи окремо, тому що процес онімізації апелятивів у межах кожної категорії відбувався неоднаково [8, XXI].

У межах категорії *nomina personalia* (прізвища, що мають твірні основи зі значенням особи) виокремлено 5 лексико-семантичних груп: назви людей за видом діяльності або професії – 187 прикладів (*Бондар, Винник, Ворожбит, Гончарук, Дяченко, Золотаренко, Паламарчук, Титар*), за зовнішніми ознаками – 102 одиниці (*Гладкий, Горбань, Довганич, Коротич, Лисак, Однороженко, Шульга*), за внутрішніми особливостями – 51 прізвище (*Тюхтій, Хлипало* – про слабовольну людину, *Незнайко, Нетеса, Нечитайло* – про людину без освіти, *Проноза, Хитрунець* – про хитру людину), за соціальним становищем – маємо 43 одиниці (*Батраченко, Гетьманчук, Мостіпан, Солдатенко, Хорунженко*), за сімейними стосунками – 50 прикладів (*Бабенко, Вдовенко, Дідик, Матусевич, Сиротко, Татусь*).

Nomina impersonalia або категорія прізвищ, основи яких не мають особового значення включає в себе 390 прізвищ. Визначено 11 лексико-семантичних груп твірних основ: назви тварин, птахів та комах – 109 прикладів (*Бакланов, Кабановський, Жуков, Лебединський, Соболевський*); назви рослин, їх частин та плодів – 102 прізвища (*Береза, Волошенко, Табачний, Цибулько*); назви предметів побуту, їх частини – 28 прикладів (*Барильцев, Баркаров, Батурний, Каганцев, Решетник*); назви страв, напоїв, продуктів харчування – 24 приклади (*Коровай, Куліш, Пироговський, Токан*); назви одягу, взуття, прикрас – 16 назв (*Гуня, Плахта, Кульчицький, Рукавичко*); назви знарядь праці – 11 прізвищ (*Жигалов, Лопатенко, Спиця, Жигало*); назви рельєфу та різних видів рослинного покриву – 23 приклади (*Гайок, Балка, Долина, Печерський*); абстрактійні назви – 13 назв (*Біденко, Волянський, Смуток, Страшненко*); назви явищ природи – 24 номінації (*Туман, Морозенко, Холодков*); анатомічні назви – 28 (*Зубанич, Литкович, Мозговий, Черепко*); назви хвороб і фізичних вад – 12 антропонімів (*Сухота, Жовтуха, Холера, Чума*). Найбільш численною серед груп категорії *nomina personalia* є група на позначення «назв людей за видом діяльності або професії» (187 номінацій, 43,1%), а у межах категорії *nomina impersonalia* виокремлюємо групи «назви тварин, птахів, комах» (маємо 109 прикладів, 28%) та «назви рослин» (становлять 26,1%, маємо 102 прізвища).

Висновки та перспективи подальших досліджень. На основі проведеного дослідження, на підставі аналізу твірних основ прізвищ жителів м. Кременчука було виявлено, що онімна та апелятивна лексика є актуальною у прізвищотворчому процесі. Це є характерним для

загальноукраїнської прізвищевої системи. Серед проаналізованих прізвищ кременчучців домінуючою групою є відпелативні утворення, ця перевага над відонімними прізвищами відбиває його регіональну специфіку. До особливостей антропонімікону м. Кременчука відносимо те, що лексичною базою для творення прізвищ послуговували церковно-християнські імена (серед яких домінують грецькі запозичення – 212 прикладів) та апелативна лексика зі значенням особи (категорія *nomina personalia* – 433 прізвища). Твірні основи досліджуваних прізвищ є відбиттям української ментальності, духовності, культури, вираженням національної самобутності українського народу.

Антропонімікон деяких областей, районів, населених пунктів досі не досліджений як з точки зору мотивації, так і структури. Усе це зумовлює подальші дослідження у галузі антропоніміки, зокрема дослідження регіональної антропоніміки.

Список використаної літератури

1. Гумецька Л. Л. Нарис словотворчої системи української актової мови XIV – XV ст.: [монографія] / Л. Л. Гумецька. – К., 1958. – 298 с.
2. Демчук М. О. Слов'янські автохтонні особові власні імена в побуті українців XIV – XVII ст. / М. О. Демчук. – К. : Наукова думка, 1988. – 170 с.
3. Етимологічний словник української мови: У 7-ми т. – К. : Наукова думка, 1982. – Т. 1 – 7.
4. Редько Ю. К. Довідник українських прізвищ / Ю. К. Редько. – К. : Рад. школа, 1969. – 255 с.
5. Редько Ю. К. Сучасні українські прізвища / Ю.К. Редько. – К. : Наукова думка, 1966. – 216 с.
6. Худаш М. Л. З історії української антропонімії / М. Л. Худаш. – К. : Наукова думка, 1977. – 236 с.
7. Чучка П. П. Антропонімія Закарпаття / П.П. Чучка. – Ужгород : Вступ та імена. Конспект лекцій. – УДУ, 1970. – 102 с.
8. Чучка П. П. Прізвища закарпатських українців: Історико-етимологічний словник. – Львів : Світ, 2005. – 704 + XLVIII с.